

Alföld, 2014/7., 30–44.

Arany Zsuzsanna: "Kosztolányi Dezső élete". "no Kornél barátom, úgy-e gyönyörű Pest?" (6. rész)

Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes egyaránt törzsvendége volt a New York Kávéháznak. Az akkori Budapest egyik legjelentősebb vendéglátóhelyén bankárok, grófok, gyárigazgatók is megfordultak, ám az írókról, művészekről és a kor neves irodalmi lapjainak – köztük a *Nyugat*nak – szerkesztőségi asztalairól szóló anekdoták és visszaemlékezések tették igazán híressé. Hamis azonban az a kép, miszerint romantikus művészeltek adtak volna itt egymásnak randevút, valamint az irodalmi karrierhez elég lett volna csak odasétálni Osvát Ernő márványszalához. Saly Noémi – Krúdy Gyula szövegeire hivatkozva – megjegyzi, hogy „talmi pompa”, „hangosság” és „kivagyiság” jellemezte a légkört.¹ A New Yorknak irodalmi életünkben – és különösen Kosztolányi indulásában – betöltött szerepét azonban nem vitathatjuk. A pályakezdő fiatalember eleinte a *Nyugat* asztala körül,² valamint – Karinthyval együtt – a karzaton helyet foglaló, nagyhangú társaság, a „vadak” tagjai között tűnt föl. Ezek az ifjak folyton heccelődtek, vitatkoztak, üldögéltek a galérián és írták verseiket vagy cikkeiket, miközben igyekeztek közelebb kerülni Osváthoz és a *Nyugat* törzsasztalához. Szállóigévé lett poénok hangzottak el köztük, melyek földidézése talán segít megérteni (és megérezni) azt a hangulatot, amit ezek a forrófejű, induló költők és írók maguk körül teremtettek. Hadd idézzük az egyiket – melyet éppen a humoráról híres Tersánszky Józsi Jenő örökített meg –, amit akkor mondtak, amikor már nagyon elfajult a vita: „Kérlek, hagyd rá, úgyis gyógykezeleni fogják!”³ Kosztolányi és a többi „vad” fiatalember – azaz az akkori bohémtársaság „krémje” – lényegében egész napját a kávéházban töltötte. Ahogyan egy másik kortárs „szemtanú”, Németh Andor is beszámol róla: „Rendszerint Karinthy asztalához ültem, aki szintén egész délután ott tanyázott, két legmegbízhatóbb barátjával, Kosztolányival és Somlyó Zoltánnal. Néha egyik-másik elment egy félórara, aztán visszajött.”⁴ Időtöltésüknek az is része volt, hogy Karinthy tréfáit hallgatták. Barátjuk irodalmi torzképeket rögtönzött, melyek egy részét később az *Így irtok ti* című, közismert kötetében jelentetett meg. „A »Nyugat« indulásakor a New-York barokk erkélyén órák hosszat mulattatott bennünket és önmagát. Megannyi tréfája veszett el így. [...] Főképp azt a rögtönzést sajnálom, melyet Füst Milán szabadverseiről remekelt” – írja Kosztolányi.⁵ Krúdy egyik visszaemlékezése szerint – mely inkább pletyka lehetett – pedig Karinthy egy ízben leöntötte tintával a kanapét, ezért az

¹ Saly Noémi: „Itt élt és halt, mert másképpen nem tehetett”. Krúdy és a pesti kávéház, *Budapesti Negyed*, 2001/tél, 103.

² Lásd még az „Egyik szerkesztőségből a másikba” című alfejezetet.

³ Vö. Tersánszky Józsi Jenő: Karinthy Frigyes, in – –: *Nagy árnyakról bizalmasan*, Budapest: Magvető, 1964, 274–266. Tersánszky egyébként Karinthynek tulajdonítja a szellemes mondást.

⁴ Németh Andor: Emlékiratok. Részletek, in – –: *A szélén behajtvá. Válogatott írások*, Budapest: Magvető, 1973, 566.

⁵ Kosztolányi Dezső: Karinthy torzító művészete, *Nyugat*, 1933. febr. 1., 195.

üzemeltetők (a Harsányi-testvérek) a fiatal íróktól megvonták a tollkészletet.⁶

A korból fennmaradt anekdoták egy része azonban nem a New York Kávéházhoz, hanem az onnan mindössze egy háztömbnyire – a Dohány utca 76. szám alatt – lévő Otthon Körhöz (hivatalos nevén: Írók és Újságírók Otthon Köre) kapcsolódik.⁷ Az írók, hírlapírók és művészek kapcsolatainak ápolására, szellemi és anyagi érdekeinek támogatására létrehozott szervezet Solder Hugó kezdeményezésére alakult, és 1891-től 1945-ig működött. Első elnöke Rákosi Jenő volt, titkára pedig Solder. Hírnevét az újságíró-szervezet azzal is öregbítette, hogy 1896-ban ők rendezték a budapesti nemzetközi sajtókongresszust. Rendszeresen megfordult az Otthon Körben például Bródy Sándor, Kálmán Jenő, Kállay Miklós (az író–műfordító–kritikus), Kárpáti Aurél, Kellér Andor, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Mohácsi Jenő, Molnár Ferenc, Schöpflin Aladár, Somlyó Zoltán, Surányi Miklós és Szomaházy István. „Az Otthon különben akkor élte virágkorát, amikor a lakásmizéria és a fűtőanyaghiány a legnagyobb mértékben tombolt Budapesten. Ekkor csakugyan otthonává vált igen sok írónak, aki egész nappalát, de főleg egész éjszakáját ott töltötte. Természetesen ott is aludt. Az Otthon volt a bejelentetlen lakása, amelyhez nem kellett lakásigazolvány” – tudjuk meg egy 1926-os cikkből.⁸ A kortársak azonban elsősorban a kártyapartikat elevenítették föl visszaemlékezéseikben.⁹ Budapest ugyanis nemcsak a kávéházak, hanem a kártyások „fellegvára” is volt ebben az időszakban. Az erkölcsbírák szigorúan fölléptek ellenük, minek köszönhetően 1918-ban a kártyabarlangokra is kirótták a vigalmi adót.¹⁰ Sokan keresetkiegészítésként tekintettek a kártya mesterségére. Tarján Vilmos például kártyán szerezte azt az összeget – éppen az Otthon Körben –, amiből a New York Kávéház társtulajdonosává vált. Az egyik legkedveltebb játék a francia eredetű fáraó volt, de nagy népszerűségnek örvendett a nasi-vasi, a quindecim, a chemin de fer és a bakkarat is. Utóbbi – melyet Kosztolányi Dezső ugyancsak űzött – egyszerűbb játék volt, ahol a nyereség a vakszerencsén múltott. A *Literatura* 1926. júniusi számában Kosztolányi „bakk-korszakát” is fölidézték: „Nem is olyan régen állandó látogatója volt az Otthonnak Kosztolányi Dezső is, elmaradhatatlan aktatáskájával, amelyben megkezdett munkáit állandóan magával hordta. Kosztolányi a bakkszobába is ellátogatott. [...] Egy éjjeli kártyacsatában Kosztolányi utolsó koronáját, sőt minden mozgósítható értéktárgyát is elvesztette. Amikor már semmi egyebe nem maradt, feltette az utolsó lapra a tehetségét. Pechje volt, az is elveszett. Kábultan bandukolt le a lépcsőn a ruhatárba, ahol a ruhatáros így fogadta:

⁶ Vö. Krúdy Gyula: Ady Endre éjszakái II., *Nyugat*, 1925/márc., 295.

⁷ 1898-tól működött itt az Otthon Kör. 1940-től a Royal Szállóban, később pedig (1946) a New York Palota épületében kaptak helyet, 1948-as megszüntetésükig.

⁸ Clio: Írók a clubszőllyében. Milyen az élet az Otthonban és a Fészekben, *Literatura*, 1926/jún., 16.

⁹ „az Otthon létfenntartó, mindennapos látogatottságát két nagy kártyaterme hozta össze” – Tersánszky Józsi Jenő: Az Otthon, in Tersánszky, 1964, i. m., 402.

¹⁰ „Budapesten, a kártyásokkal szemben nagyon szigorúak, soha annyi erkölcsbírák nem hallottunk szónokolni, soha annyi intézkedés, ülés és nyilatkozat nem történt, mint mostanában [...] Ebben a városban, melyben majdnem mindenki kártyás, a kártya szakértői az erkölcsbírák. Nézetünk szerint a felnőtt embereket lehetetlen megrendszabályozni, lehetetlen és fölösleges megtiltani azt, hogy ne ártsanak maguknak és ne egyenek tüket és ne szublimálttal édesítsék meg a mindennapi kávéjukat.” – [Szerző nélkül]: Kártya, *Pesti Napló*, 1918. ápr. 7., 1.

– Jó reggelt, tüstént hozom a felöltőt, Pakots ur!¹¹

Kosztolányinak elmaradhatatlan társa volt Karinthy Frigyes. Ma már csak ő jár fel nagy ritkán az Otthon körbe, Kosztolányi végkép elmaradt.¹² Az anekdota másik változata szerint azonban nem Kosztolányi tette föl tehetségét az utolsó lapra, hanem Karinthy, és nem Pakotsként köszöntötték a ruhatárban, hanem Porzsolt Kálmánként.¹³ Azt, hogy közösen is eljártak kártyázni (illetve sokszor együtt voltak a bakkszobában is), Németh Andor emlékei szintén tanúsítják, aki egy ideig „kibicelt” Karinthynek.¹⁴ Kosztolányi Dezső fiatalkori kártyaszzenvedélyéről más forrásokból is tudhatunk. A visszaemlékezők közül Lányi Viktor számol be arról, hogy már az albérletében is kártyázott, de akkor még csak lakótársaival és tét nélkül.¹⁵ Hunyady Sándor ugyancsak egy albérleti kártyacsatát idéz föl. Az ő emlékezete szerint Kosztolányi „mindenét elvesztette”, annyira peches kártyás volt. A Hunyady által leírt jelenet azonban arról tanúskodik: ekkor már *pénzben is* játszottak Kosztolányiék az otthonukban: „József körüti hónapos szobájában kettes makaót játszottunk egyszer, és elnyertem harminc koronáját. Amikor mindene elúszott, összetépte a kártyát. »Szörnyeteg«-nek nevezett, és sírva fakadt a dühös kétségbeeséstől. Lefeküdt a díványra, tenyerébe temette arcát. Kíváncsian föléje hajoltam, csakugyan sír-e. Sírt. Valóságos könnyekkel, mint egy gyermek. Meglepetve néztem és mellére tettem egy tízest a nyert pénzből. Bevallom, úgy meg voltam döbbenve, hogyha tovább sír, visszaadom az egész nyereségemet. De erre nevetni kezdett, kicsúfolt, hogy »hólyag« vagyok. Föllállt, föltette kis kerek kalapját, és elmentünk valahová megkeresni Karinthyt, aki már akkor nélkülözhetetlen párja és versenytársa volt, akin, amint mondta: »mérte magát«.”¹⁶ Az anekdotákon túl Kosztolányi levelezését is érdemes megvizsgálnunk, mert ott szintén olvashatunk kártyapartikra vonatkozó utalásokat. Juhász Gyulának 1912-ben például így vall: „Édes jó barátom, bocsásson meg a múltkori illetlen hallgatásomért. Tudja be elfoglaltságomnak, betegségemnek, rengeteg kártyavesztésemnek.”¹⁷ Ha pedig tárcáit is megnézzük, szintén több, kártyával kapcsolatos megjegyzés nyomára bukkanunk. 1906. március 4-én, a *Bácskai Hírlap*ban pedig a következőket írja: „A kártyázás démoni multság: ez a leghelyesebb kifejezés, mert az általa szerzett élvezet lélektani alapjára mutat. [...] a

¹¹ Pakots József (1877–1933) újságíró és író volt. Joghallgatóként az *Egyetemi Lapok* szerkesztője lett, később a Petőfi Társaság titkára és a Petőfi-ház igazgatója. 1922-től nemzetgyűlési, majd 1926-tól országgyűlési képviselő, demokrata párti programmal. 1932-ben megszervezte az Írók Gazdasági Egyesületét (IGE), melynek haláláig elnöke volt. A Star filmgyár dramaturgjaként is dolgozott. Számos regénye és novelláskötete jelent meg.

¹² Clio, 1926, i. m., 17.

¹³ Vö. Tersánszky Józsi Jenő: Karinthy Frigyes, in Tersánszky, 1964, i. m., 274–275. Porzsolt Kálmán a *Pesti Hírlap* rovatvezetője volt, akiről Karinthy egy cikkben megállapította, hogy „egyáltalán nem tud írni!” Tersánszky anekdotája szerint azonban a korrektor kihúzta ezt a szakaszt.

¹⁴ Vö. Németh, 1973, i. m., 589.

¹⁵ „Reggelig tartó makaó-csaták dultak, de nem igazi pénzben, hanem képzelt ezrekben.” – Lányi-gépirat.

¹⁶ Hunyady Sándor: A költő halálához, *Magyarország*, 1935. nov. 5., 9.

¹⁷ Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyulának, [Budapest, 1912. ápr. 7-e előtt], in –: *Levelek – Naplók*, szerk. Réz Pál, Budapest: Osiris, 1998, 229. [A továbbiakban: *Levelezés-Réz.*]

kártyás perverz, különleges, merész és álmodó ember. [...] Kell kártyáznod? Helyes, elő az erszényt, kezdjük a játszmat, nem ítélek el! És tudd meg, ha egy vagyont vesztesz el egy kártyán pusztán azért, hogy egy kiálthatatlan perc unalmát a veszteség fölött érzett töprenkedés és lelkiismeretfurdalás által elüzd, – még akkor is bölcs embernek tartalak.”¹⁸

Karinthy Frigyes mind a kávéházi, mind a kártyás kalandoknak szemtanúja volt. Kosztolányival való barátsága már a kezdetekkor is igen erős lehetett, hiszen – ahogyan azt Szalay Károly, Karinthy monográfusa kiemeli –: „Családi visszaemlékezés szerint a Karinthy lányok Adát nem Erdei Viktornak, hanem Kosztolányi Dezsőnek szánták”.¹⁹ Kosztolányi és Karinthy kapcsolatát leginkább kölcsönös ugratásaik leírásával jellemezték kortársaik. Kosztolányi Dezső életrajza nem lehet teljes ezeknek a humoros jeleneteknek a bemutatása nélkül, ugyanakkor nem lenne értelme az összes történet számbavételének sem. Mindössze néhány, emblemikus példát sorolok itt föl. Azért is szükséges külön kitérni e kalandokra, mert nemcsak a barátság természetéről árulkodnak, hanem Kosztolányi karakterének ábrázolását ugyancsak segíthetik. A közös játékok általában a nagyképűséget, az ostobaságot, a nyárspolgári szokásokat gúnyolták ki. Játszottak szójátékokat, szerepjátékokat, és nem egy ízben az utca embereit is ugratták. Fontos kiemelnünk, hogy Karinthy és Kosztolányi tréfálkozásai többször tartalmaztak groteszk elemeket, a közös poénokat sokszor akasztófahumor jellemezte. Talán egyetérthetünk Lányi Viktorral, aki a következő szavakkal mutatja be a fiatal Kosztolányi alakját: „egész lelki szerkezetében lényeges szerepet vitt a szerencse megkísértése, a veszély, a tönkremenés, a halálos betegség elképzelése körül cikázó intellektuális mindenféle babona.”²⁰ A halállal kacérkodó játékokban Karinthy Frigyesen kívül más partnere is akadt – legfőként unokatestvére, Csáth Géza²¹ –, elsőként azonban csak a Karinthyval kapcsolatos anekdotákat emeljük ki.

Halasi Andor a következő, morbid tétellel játszó fogadás történetét beszéli el, melyben Kosztolányi volt az ötletgazda: „Egyik nyíl a másik után röppent. Hamarosan Karinthy kerekedett felül, Kosztolányi kifogyott az ötletekből, ideges lett, elvesztette önuralmát, hangot váltott: akármit mondsz, akármit írsz, te fogsz előbb meghalni.

– Te fogsz előbb meghalni – vágta vissza mérgesen Karinthy.

– Te fogsz előbb meghalni – ismételte Kosztolányi. Karinthynek egy pillanatra torkán akadt a szó, de rögtön megtalálta magában Karinthyt. A kezét nyújtotta:

– Fogadjunk egy tizesbe. Ha te halsz meg előbb, adsz nekem egy tizest.”²²

Kosztolányi Dezsőné Karinthy Frigyesről szóló életrajzi könyvében külön fejezetet szentel a barátság történetének, és szintén számos – egy időben közszájon is forgó –

¹⁸ [Szerző nélkül] [=Kosztolányi Dezső]: Heti levél. A kártyaszennvedély alapja, *Bácskai Hírlap*, 1906. márc. 4., 4–5.

¹⁹ Szalay Károly: „Elmondom hát mindenkinek”. Karinthy Frigyes életéről és műveiről 1887–1938, Budapest: Kossuth, 1987, 27. Szalay nem pontosítja forrását, így nem tekinthetjük teljes mértékben hitelesnek közlését.

²⁰ Lányi-gépirat.

²¹ Karinthyt és Csáthot Kosztolányi mutatta be egymásnak. Vö. Szalay, 1987, i. m., 28.

²² Halasi, 1969, i. m., 182.

anekdotát mesél el közös kalandjaikról. Fontos azonban számításba vennünk, hogy a lejegyzett történetek nem minden esetben valóságosak. Karinthy Ferenc szintén utal rá, hogy több anekdota a képzelet szüleménye. Ahogyan Kelevéz Ágnesnek adott, 1987-es nyilatkozatában kiemelte: „Kosztolányiné adatai sokszor tévesek, és saját történeteként ad elő olyanokat, melyek közismert Karinthy- és Kosztolányi-novellák”.²³ Valóban megtörténhetett azonban, amikor azt játszották, hogy öregek, akik csak a betegségeikről tudnak beszélgetni, és együtt szidják a „tiszteletlen” fiatalokat. Ugyan Kosztolányi és Karinthy barátságának későbbi szakaszához köthető az a legenda, miszerint a temetéseken rendre röhögőgörcsöt kaptak, mégis itt kell szólnunk róla. Az öregségen, betegségen és a halálon gúnyolódó szerepjátékok tárgyalásához ugyanis ez is hozzátartozik. A temetés mint szertartás része a haláltapasztalatnak, és az ilyen alkalomra reagáló „nevetés” ténye arra világít rá, hogy a halálos szerepjátékok nem feltétlen a gúnynak a megnyilvánulásai. Két példát emelnék ki, mielőtt tovább elemezném e játékok mibenlétét. Havas Gyula író temetésén például az adta az okot a „derűre”, hogy Osvát Ernő a búcsúbeszédében az akkor még élő Tóth Árpádtól akart mindenáron elköszönni. Tóth Árpád temetésén pedig egy szappant találtak, ami szintén kacagásra készítette őket. Az a mód, ahogyan az utóbbi esetet Karinthy föleleveníti – már Kosztolányi temetése után –, még közelebb vihet a halállal való kacérkodás mibenlétének megértéséhez: „Emlékszel, Didus, a legutolsó temetésre, ahol együtt voltunk? Egy nagyon kedves barátunkat temették, akit mind a ketten gyöngéden szerettünk. Könnyes volt mindkettőnk szeme, de egyszer csak, ott a ravatal szélén, megbotlottam valamibe: lenyúltam érte és szótlanul megmutattam Neked: egy darab szépen csomagolt toalettiszappan volt. Egymásra néztünk és szótlanul kifordultunk a halottasházból, hogy botrány ne legyen [...] ez a tudjisten honnan odakerült szükségleti cikk jelképezte nekünk élet és halál összefüggését.”²⁴ Karinthy élet és halál együtteséről beszél: a halállal való foglalkozás az élet megértéséhez vihet közelebb.²⁵ A halál-játékok tehát az *életvágyat* jelentik meg. Föltehetően ez lehetett az egyik motivációja ezeknek az első pillanatra „komolytalannak” ható jeleneteknek. Ugyanakkor érdemes hangsúlyoznunk a szerepjátékok valóságteremtő funkcióját is: amit eljátszunk, azt meg is idézzük. Amikor a halállal kapcsolatban azt játszunk, hogy *megtörténik*, ennek a gesztusnak kettős értelme lesz. Nemcsak megidézzük azt, hanem egyúttal ki is fejezzük, hogy: *el akarjuk űzni* a halált. A halál eljátszásának gesztusában az attól való *félelem* is megjelenik: azzal játszunk, amit kisebbíteni akarunk, és *azt gúnyoljuk ki, amitől félünk*. Azáltal, hogy nevetségessé tettük, abban az illúzióban (!) ringathatjuk

²³ Karinthy Ferenc: Kosztolányiék és Karinthyék. Kelevéz Ágnessal, 1987, in – –: *Staféta*, Budapest: Magvető, 1991, 210.

²⁴ Karinthy Frigyes: Eltemettük Kosztolányi Dezsőt, *Az Est*, 1936. nov. 7., 7.

²⁵ Ahogyan többek között Platón is állítja a *Phaidónban*, élet és halál kapcsolatára (is) vonatkoztatva kijelentését: „aminek van ellentéte, az nem származhat semmi egyébből, csupán a saját ellentétéből”. – Platón: *Phaidón*, in – –: *Összes művei I.*, ford. Kerényi Grácia, Budapest: Európa, 1984, 1043.

magunkat, hogy legyőztük a múlandóságot.²⁶ Mindez érvényes a betegség és az öregség állapotainak eljátszására is. Talán az egyik legjellemzőbb haláljátéka Kosztolányinak az volt – amit már Csáthékkal játszottak, akkori albrétükben –, hogy halálos betegnek vagy halottnak tettették magukat. Föltehetően Karinthy Frigyes is részt vett ezeken az alkalmakon,²⁷ vagy legalábbis tudott róluk. Ahogyan Kosztolányi Dezsőné írja: „az ilyen természetű játékoknak többnyire Csáth Géza, az uram unokaöccse volt a kezdeményezője –, ravatalra feküdtek, égő gyertyák közé, úgy várták egymást, majd a »halott« elröhögte magát a ravatalon.”²⁸ A szerepjáték ezúttal teljes lesz: nemcsak a szereplők adottak, hanem a díszlet és a jelmezek is. Külön *megrendezték* tehát a jelenetet, legalábbis a beszámolóból erre következtetünk. Még inkább igazolja a megrendezés tényét Kosztolányi Dezsőné másik közlése, mely szerint csak Csáth tette magát halottnak – hihetőbb azonban, hogy fölváltva tették ezt –, ifj. Kosztolányi Árpád és Kosztolányi Dezső pedig fekete gyászruhába öltözött. Noha Kosztolányi Dezsőné történetei nem mindig szavahihetőek, ezúttal – lévén, hogy több forrás is kiemeli a haláljátékokat – hitelt adhatunk leírásának. Kosztolányi és Karinthy barátságának későbbi korszakából származó epizód ugyan a „szegedi Vérmatiné” fantazmája – mely nem a halállal, „csak” a véresre verés gondolatával játszik el²⁹ – és a „magyar irodalom fekete pünkösdjének” kitalációja.³⁰ Mindkettőt említhetjük e helyütt is, mivel szintén a halállal való kacérkodás gesztusának gyakorlását bizonyítják. Sőt, a két utóbbi példa arra is rávilágít, hogy egész életüket végigkísérte a halál (és az élet) kérdéseinek ilyen módon való – a fekete humor eltávolító gesztusán keresztül – „földolgozása”. Természetesen ezek a „nagy kérdések” a művekben is megjelennek, Kosztolányi életrajzában azonban nem feladatomban a szépirodalmi (és fiktív!) szövegekre külön kitérni. Ám azt fontos említenünk – mint a Kosztolányi–Karinthy barátsághoz tartozó biográfiai adalékot –, hogy nagyra értékelték egymás művészetét is. Kosztolányi számos alkalommal

²⁶ E ponton utalnék különböző halott- és ördögűző népszokásokra, mert ezekkel a párhuzamokkal talán még jobban meg tudom világítani a „halált eljátszó” gesztusok lényegét. A koponyás jelmezek felöltésével például át is lényegülnek a szereplők – jelképesen halottakká válnak –, így ijesztve el magát a halált és a gonoszt. A vicsorító maszknak – amit házakra is kitétek, vagy épp farsangkor viseltek – fő feladata az ártó szellemek elűzése volt.

²⁷ Azt, hogy egy alkalomról van-e szó, vagy többről, szintén nem tudjuk biztosan. Az a tény, hogy a történet több változatban is fennmaradt – nem utolsó sorban szóbeli hagyományként – föltételezi, hogy többször játszhatták Kosztolányiék.

²⁸ Kosztolányi Dezsőné: Karinthyról, Budapest: Noran, 2004, 70.

²⁹ „azt játszották, hogy egyszer Szegeden véresre verik őket a már oly sokszor feltálat műsorukért. Ezt aztán alaposan kiszínezték. Rengeteget nevettek az elképzelt »szegedi Vérmatinén«.” – Kosztolányi Dezsőné, 2004, i. m., 73–74.

³⁰ „Emlékezetes volt a kétnapos, pünkösdi kirándulás is, Tata-Tóvárosba. [...] [Kosztolányi és Karinthy] Percse se váltak el egymástól, bohóskodtak, bohóckodtak. Föladták egymásnak a tételt, hogy amennyiben vasúti vagy autóbusz-szerencsétlenség érne bennünket [...], melyik újság hogyan kommentálná a történeteket. [...] Végül is megállapodtak abban, hogy *Az Est* vezércikke lenne a leghatásosabb, amely *A magyar irodalom fekete pünkösdje* címen jelenne meg, a leginkább »vér«-beli újságírók tollából.” – Kosztolányi Dezsőné, 2004, i. m., 82–83. Más változat szerint „A magyar irodalom fekete szombatja” lett volna a riport címe. Vö. Németh, 1973, i. m., 678.

méltatta Karinthy munkáit,³¹ és Karinthy is írt Kosztolányi újonnan megjelenő köteteiről.³² Parodizálta is őt több ízben, illetve más humoros írásaiban szintén megemlékezett Kosztolányiról.³³ Újságíróként is dolgoztak együtt, barátságuknak ezen időszakának bemutatását azonban később végzem csak el.

Kosztolányi és Karinthy kettőséhez egy időben Somlyó Zoltán is csatlakozott, aki – barátaihoz hasonlóan – szintén nagy tréfamester volt.³⁴ Az egykori legendás hármusról Munk Artúr is említést tesz önéletrajzi regényében: „[Kosztolányi] Adyt sohasem szívelte, nem becsülte nagyra, de annál jobban szerette Karinthy Frigyeset és az örökké borostásarcú Somlyó Zoltánt. Úgy látszik Adyban talált igazi vetélytársra. [...] Kosztolányi imádta Karinthy Frigyeset, gyakran látta vendégül Szabadkán a kiváló szatirikus író és költőt.”³⁵ Számos humoros történet maradt fent róluk, melyek főként polgárpukkasztó akcióikról tudósítanak. Devecseri Gábor például a következőket jegyezte föl: „Bármikor hajlandók voltak egy-egy fonák helyzet szereplői lenni, »adni« a veszekedőt, a korlátolt polgárembert vagy a polgárember szintén korlátolt megbotránkoztatóját. [...] papírzacskóból törökmézet esznek,

³¹ Kosztolányi Dezső: *Így írtok ti. Karinthy Frigyes könyve*, *Világ*, 1912. febr. 28., 17; *Két hajó. Karinthy Frigyes novellái*, *Nyugat*, 1915. ápr. 16., 459–460; *Utazás Faremidoba. Karinthy Frigyes új könyve*, *Nyugat*, 1916. dec. 1., 797–798; Kosztolányi Dezső: *Karinthy Frigyes, Délmagyarország*, 1917. febr. 11., 5; *Igy láttátok ti! Karinthy Frigyes könyve*, *Pesti Napló*, 1917. máj. 6., 12; *Krisztus, vagy Barabbás? Karinthy Frigyesről*, *Nyugat*, 1918. szept. 16., 393–395.

³² Karinthy Frigyes: *Kosztolányi Dezső, Auróra*, 1922, 53–55; *Kosztolányi Dezső, Színházi Élet*, 1926. dec. 26., 35; *Esti Kornél, a költő – Kosztolányi Dezső, az ember. Beszélgetés a Logody utcában*, *Színházi Élet*, 1933. szept. 10–16., 34–36. Mivel Kosztolányi halt meg előbb, így Karinthynek adatott meg a lehetőség, hogy nekrológokat írjon barátjáról: *Karinthy Frigyes: Eltemettük Kosztolányi Dezsőt*, *Az Est*, 1936. nov. 7., 7; *A zöld tinta kiapadt...*, *Nyugat*, 1936/dec., 421–426; *A nagy stilista. In memoriam Kosztolányi Dezső*, *A Toll*, 1937. febr. 20., 45–54.

³³ Az 1912-es *Így írtok ti* című kötet paródiáin (*A szegény kis trombitás szimbolista klapac nyöszörgései*) kívül például: *Karinthy Frigyes: Így írtok ti. Kémény. A Kokáin című kötetből*. Novella. Irta: *Posztolányi Dezső, Figáró*, 1918. okt. 9., 9–10. „KOSZTOLÁNYI DEZSŐNEK, a ragyogó stílművésznek, a légtornász nyaktörő szerepét szántam, abban a biztos tudatban, hogy bravurosan fogja megoldani a legnehezebb mutatványokat, a tőle megszokott eleganciával” – írja egy humoreszkjének ajánlásában. – *Karinthy Frigyes: Parnassus a Beketowban. A szellem artistái az artistaszellem színterén*, *Színházi Élet*, 1934. jún. 17–23., 33–35.

³⁴ Ugyan nem tartozik szorosan az életrajzhoz, mégis fontosnak tartom említeni: *az Esti Kornél Ötödik fejezetének* életrajzi olvasatai szerint Karinthy alakmása a műben Kaniczky, Somlyóé pedig Sárkány. Lásd bővebben a *Kritikai Kiadás* vonatkozó jegyzeteit: *Kosztolányi*, 2011, i. m., 555, 557. A fejezet tárgyi jegyzeteit *Bíró-Balogh Tamás* készítette. Ide tartozó adalékként még a következő cikke is fölhívjuk a figyelmet: „Egy lap vasárnapi számában *Kosztolányi Dezső* novellát írt »*Sárkány*« címmel. [...] Néhány író e sorokból, – ismerve azt a régi és legbensőbb barátságot, amely a novella szerzője és Somlyó Zoltán közt huszonöt éve fennáll –, megütközött az írás olvasásakor, s valami utalást sejt a kitűnő költő életére. Maga Somlyó a következőket mondja az esetről: – A legkevésbé sem érezném bántónak ezt a föltevést, ha a laikusok szemében egy jóbarát kifigurázása nem számítana a barátság elárulásának. Éppen ezért nem magamat, hanem Kosztolányi Dezső barátomat óhajtom megvédeni az ilyen látszattól, amikor itt közreadom ez év február 3-án hozzám intézett levelét:

»Kedves barátom, megindultan olvastam gyönyörű versedet. Hidd el, drága Zoltán, mélyen megrázott ez a szellemidézés. Magam is így szoktam hivatgatni a régi kisérteteket, melyek között – sajnos – már én is ott vagyok, mindazzal együtt, ami elveszett és szétporladt a gyorsan muló évekkel. Aki így tud dalolni ebben a tökbuta és szellemtelen időben, az varázsló, az élőnél is előbb s gazdag. Ölel: Désziré.«” – [Szerző nélkül]: *Ki a „Sárkány”?*, *Esti Kurír*, 1933. jún. 7., 6.

³⁵ *Munk*, 1953, i. m., 20, 21.

szegény utcai lányokkal tréfálkoznak, a kávéházban tanyázó sárga hajú és tarka lelkű irodalmi hölgyek mindegyikét meghívják, a körúton hátrafelé szaladnak egymás elébe, vébre alkuszna egy állatkereskedésben”.³⁶ Több kortárs is hasonló epizódokról számol be,³⁷ azonban a szereplők időnként változnak ezekben a visszaemlékezésekben. Kosztolányi Dezsőné az utcai bemutatókat – köztük a hátrafelé menetelést – Kosztolányi, Karinthy és a maga hármasának tulajdonítja, Somlyót nem említve.³⁸ Szavahihetőségét megkérdőjelezi az a kijelentése is, miszerint a játékok többsége arról szólt, hogy a két fiatalember neki próbált udvarolni, illetve miatta (rajta?) veszték volna össze: „Ki voltak osztva a szerepek. Az udvarló szerepét rendszerint Desiré játszotta. [...] Budai utcákon néha kisebb csődület támadt, mert a két barát színleges veszekedést rögtönzött – miattam – és sértegette egymást, egyik, vagy másik, előre megbeszélte helyzet kapcsán.”³⁹ Kosztolányi Dezsőné kívül egyik emlékező sem említi, hogy nőket is bevontak volna az inkább „férfimulatságnak” tekinthető játékokba. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki teljesen, hogy a megismerkedést követően Kosztolányi Dezsőné – akkor még lányfejjel, Harmos Ilonaként – ne vett volna részt néhány utcai szerepjátékban, amire még hivatása – színésznő volt – is „följogosította”.

A Devecseri által felsoroltak közül még az utcalányokkal való tréfálkozásra térnék ki. Egy ilyen eset ugyanis maga Kosztolányi Dezső is elmeséli, ám nem Karinthyhoz és Somlyóhoz köti, hanem egy másik akkori barátjához, Téglás Bélához: „Utcai nők között járunk. Az egyik kérdezi tőle, pap-e: – A pápa áldását hozom, leányom – szólt neki és finoman megsimogatja az arcát. Egy kövér ká azt mondja, hogy bolond. Erre ő a nő hatalmas emlőjére mutatva így szól:

– Mért haragszik reám Emlőssyné?”⁴⁰

Egy másik legenda szerint Kosztolányi, Karinthy és Somlyó alapították meg az irodalomtörténetben elhíresült Balkán Egyletet. Karinthy Ferenc így mutatja be a társaság célkitűzéseit: „Főbb tevékenységük a galád polgárpukkasztás, különféle csínyek, utcai botrányok, beugratások, műverekedések rendezése, persze örökös bohém pénzzavarban, összevissza csatangolás a század eleji hirtelen modern metropolisszá duzzadt fővárosban, az amerikaiasan fényűző New York kávéházból olcsó kifőzésekbe, lebujaókba, kártyabarlangokból kültelki bordélyokba és így tovább

³⁶ Devecseri Gábor: *Lágymányosi istenek*, Budapest: Szépirodalmi, 1975, 203, 204.

³⁷ Németh Andor például azt is kiemeli, hogy Kosztolányi feltűnően elegáns megjelenésű volt: „Somlyóval fesztelen viszonyban voltam, Kosztolányi azonban, aki nagyon elegáns volt, megfélemlített. Karinthy szeretett tréfálkozni vele.” – Németh, 1973, i. m., 567.

³⁸ „Az utcán is örökké játszunk. Gyarkan Karinthy Friggyessel, hármásban. [...] Hátrafelé járkalunk az utcán, hogy megbotrántkoztassuk a nyárspolgárokat s ezt roppant elmés és lázító játéknak érezzük.” – Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 186.

³⁹ Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 187.

⁴⁰ Kosztolányi Dezső: *Jegyzetek Téglásról*, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4613/80–81. A dokumentumot közölte Lengyel András is. Lásd: Lengyel András: *Kosztolányi Dezső kiadatlan írása elé, Kalligram*, 2011/szept., 66–67. És: Kosztolányi Dezső: *Jegyzetek Téglásról, Kalligram*, 2011/szept., 68–74. Mivel Lengyel közlése nem betűhű, így a kéziratári forrást idézzük életrajzunkban. [A továbbiakban: Téglás-jegyzetek.]

– halálukig nosztalgikusan emlegetett aranykora tündér ifjúságuknak.”⁴¹ Ha megpróbálunk utánajárni a Balkán Egyletről hírt adó forrásoknak, ellentmondásokkal találkozunk. Kosztolányi Dezsőné szerint Kosztolányi, Szabolcsi Lajos és Karinthy alapították az egyletet,⁴² az *Esti Kornél* című regény kritikai kiadásának jegyzete azonban fölhívja a figyelmünket a következő logikai összeférhetlenségre is: azzal, hogy önmagát is játszópajtásnak állította be – lásd a fentebbi, utcai játékokról hírt adó idézetünket –, saját magát szintén a Balkán Egylet tagjaként aposztrofálta. A kritikai kiadás jegyzete⁴³ utal továbbá arra is, hogy Kosztolányi Dezsőné Karinthyról szóló könyvében ismét újabb verzióval áll elő: „Kosztolányi egyik Esti Kornél-elbeszélésében írt hármójuknak, Karinthynek, Somlyónak és sajátmagának egy 1909. szeptemberi napjáról.”⁴⁴ Ezt követően pedig idézi – az *Esti Kornél*ből – a Balkán Egylet megalapításának történetét, a fiktív hősöket Kosztolányi, Karinthy és Somlyó alakmásaiként értelmezve. Mindezek fényében kérdéses, hogy egyáltalán létezett-e Balkán Egylet, annyit azonban bizonyosra vehetünk: a szerepjáték és a polgárpukkasztás – változó szereposztásban ugyan, de – mindenképpen Kosztolányiék fiatal éveinek jellemzője volt.

A közös játékokon azonban túl szorosabb, szakmai jellegű kapcsolat is volt Kosztolányi Dezső és Somlyó Zoltán között. Az Alsódomboruban született Somlyó – különböző városokban folytatott kereskedelmi tanulmányokat követően – Nagykanizsáról került föl Budapestre. Ismét Kosztolányi Dezsőnének szükséges idéznünk, akinek visszaemlékezése szerint Kosztolányi figyelt föl Somlyó költészetére, és ajánlotta Karinthynek, hogy írjon kritikát róla, aki a *Nyugatban* közölte is írását. „A cikk megjelenése után Somlyó másnap már Budapesten volt. Beállított Karinthyhoz:

– Megjöttem – mondta.

– Hogyan? – csodálkozott Karinthy.

– Hiszen azt írta, hogy tetszenek a verseim. Feljöttem, és most itt is maradok.

– Tudod, a vicc az – mondta Karinthy már életének utolsó idejében,

visszaemlékezve a múltakra –, hogy erre akkor fel lehetett jönni” – írja Kosztolányi Dezsőné.⁴⁵ A lejegyzett történet hitelességét azonban megkérdőjelezi az az életrajzi tény, miszerint Somlyó egy távoli rokona, Sümegi Vilmos révén került először a fővárosba. Sümegi a *Magyarország* című lap kiadóhivatalának volt igazgatója. Rokonát – Zsoldos Sándort idézve – „nem a szerkesztőségben helyezte el, hanem beültette a kiadóhivatalba címszalagokat írni”.⁴⁶ Somlyó ekkor még nem ismerkedett meg két későbbi barátjával. Otthagytta ugyanis a címszalag-írást, katonai szolgálatot teljesített, kalandozott a Karszt-hegységben, munkát és szerelmet keresett Fiumében,

⁴¹ Karinthy Ferenc: A Balkán Egylet Bácskában, in Karinthy, 1991, i. m., 81.

⁴² Vö. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 176.

⁴³ Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. Kritikai kiadás, szerk. Tóth-Czifra Júlia és Veres András, Pozsony: Kalligram, 2011, 557–558. A vonatkozó fejezet jegyzeteit Bíró-Balogh Tamás készítette.

⁴⁴ Kosztolányi Dezsőné, 2004, i. m., 64.

⁴⁵ Kosztolányi Dezsőné, 2004, i. m., 61–62.

⁴⁶ Zsoldos Sándor: „Voltam valaki köztetek”. Vázlat Somlyó Zoltán életrajzához, Budapest, 1983, 32. [Különlenyomat az *Irodalomtörténet* 1983/1. számából.]

majd újságíróskodott. 1908-ban próbálkozik újra Budapesten, utána vidéki lapokhoz kerül. 1909-es, *Dél van* című kötete azonban meghozta a sikert számára: nemcsak Karinthy, de Juhász is írt róla méltatást.⁴⁷ „Emlékszem a sorra, amire, Kosztolányival együtt, felfigyeltünk.

»*Testem vonagló kinja fuljon
kabátom sötét vonalába.*«

A szakértő, ilyen sorokra felkapja fejét, szimatol, fülét hegyezi, mint a borkostoló, vagy illatkereskedő. Itt új vegyületet talált ki valaki” – emlékezik vissza már 1937-ben Karinthy.⁴⁸ Abban igaza van Kosztolányi Dezsőnének, hogy Somlyót valóban motiválta a kritika, azonban – mint láttuk – több méltatóról volt szó. A történet egyébként Füst Milánnak köszönhetően híresült el,⁴⁹ és föltehetően tőle vette át Kosztolányi Dezsőné is.

Somlyó 1911 januárja és októbere között – valószínűleg éppen Kosztolányi közbenjárására – Szabadkán, a *Bácskai Hírlap*nál lett segédszerkesztő. Kosztolányi apai nagyanyja, a szigorú Kádár Rozália egyszerűen csak „vadkannak” titulálta,⁵⁰ heves vérmérséklete miatt. „Vágytam fel Budapestre, Kosztolányi és Karinthy társasága csábított, bár Kosztolányi le-lelátogatott Szabadkára, ahol az apja középiskolai igazgató volt, de ezek a látogatások csak annál jobban fokozták a nosztalgiámat Pest után. Nem is bírtam ki ezt a helyzetet sokáig, otthagytam szabadkai állásomat is, és megint csak feljöttem nyomorogni és kínlódni Budapestre” – emlékezik vissza Somlyó.⁵¹ Idővel azonban eltávolodott egymástól a három barát. Karinthy beleszeretett egy férjzett színésznőbe, Judik Etelbe, egyúttal összetűzésbe keveredve a férjjel is. Mikor Judik elhagyta házastársát és hozzáment Karinthyhoz, már kettesben jártak a New Yorkba. Kosztolányival azonban összejárt Karinthy akkor is, amikor már mindketten házasok voltak. Somlyónak viszont nehéz természete volt, ami nem igazán segítette baráti kapcsolatainak megőrzésében. Roboz Imre – aki 1921-től a Vígszínház igazgatójaként tevékenykedett – a következő jellemzést adja róla: „Barátai nem voltak, akik voltak, azokat elmarta maga mellől. Kicsinyes gondolkozásmódja, naiv gőgösködése, mogorvasága, gondjai, kölcsönkérései és durvasága tűrhetetlenné tették.”⁵² Németh Andor pedig olyan anekdotát is elmesél,

⁴⁷ Az említett kritikák adatai: Juhász Gyula: Somlyó Zoltán: *Dél van, Független Magyarország*, 1910. jan. 1., 15. ÉS: Karinthy Frigyes: Somlyó Zoltán: *Dél van, Nyugat*, 1910. máj. 1., 636–637.

⁴⁸ Karinthy Frigyes: A költő, *Színházi Élet*, 1937. jan. 17–23., 39.

⁴⁹ „Mikor Karinthy egy Nyugatban írt cikkével Somlyó Zoltánt, a vidéki költőt felfedezte, még nem voltam meggyőződve róla, hogy igaza is van, és Somlyó tényleg olyan tehetséges, ahogy állítja. Különösen ingerült lettem azonban, mikor megmutatta nekem a felfedezett költő levelét. Ebben ilyen kitételek voltak: Ön, uram, visszaadott engem önmagamnak, és ehhez hasonló fellengzős szavak, s a végén ez a szó: rohanok Pestre, mert ott akarok élni maguk között. – Idecsődíted a vidéki költőket? – kérdeztem tőle. – S mit fognak itt csinálni? Miből fognak élni? Ennek például ott van legalább egy szerkesztőségi helye, de mi lesz Pesten? – Karinthy hunyorgatott. – Majd meglátjuk. Majd csak lesz valami – felelte könnyelműen.” – Füst Milán: Somlyó Zoltán emlékezete, in –: *Emlékezések és tanulmányok*, Budapest: Magvető, 1967, 85.

⁵⁰ Lásd: Kosztolányi Dezsőné, 2004, i. m., 64.

⁵¹ Kállay Miklós: A magyar átkozott költő. Beszélgetés Somlyó Zoltánnal, in *Az átkozott költő. Somlyó Zoltán emlékezete*, szerk. Somlyó György – Zsoldos Sándor, Budapest: Nap Kiadó, 2001, 51.

⁵² Roboz Imre: Az irodalom boudoirjában, in Somlyó – Zsoldos (szerk.), 2001, i. m., 53.

miszerint az indulatos Somlyót Herczeg Ferenc úgy fogadta – amikor meghallotta a nevét –, hogy egy nagyot köpött.⁵³ A barátok eltávolodása ellenére Kosztolányi később is írt méltatásokat Somlyó költeményeiről,⁵⁴ aki pedig interjúkat készített Kosztolányival.⁵⁵ Utolsó időszakát egyenesen kispolgári elvonultságban töltötte, évekig gyomorhajjal küzdve. Érdemes föllelevenítenünk Füst Milán sorait, aki arról beszél, hogy Kosztolányinak még évekkel később is fájt barátjának sorsa: „De nem vigyázott rá senki. – Kosztolányi emlegette néha, hogy ez kiváló költő, bizony az, és kellene is érte tenni valamit, de sose mondta ki azt a szót, amelyre ebben az ügyben okvetlen szükség lett volna.”⁵⁶ Kosztolányi és Somlyó kapcsolatának bemutatásához adalékként kínálkozik még néhány olyan életrajzi tény is, amely szintén életük későbbi időszakához köthető. Somlyó egyik – 1925 végi – szerzői estjét Kosztolányi nyitotta meg, aki beszédében fölidézte barátságuk éveit is: „Az a valaki, ki bennem emlékezni tud arra, ami régen elmúlt, otthagyta a testet, mely az íróasztalra görnyedt, [...] városrészeket keresztülrepülve haladt zárandokútján, hogy megkeresse azt, ki életének egy darabja. [...] Viharvert fejét látta, egy aranyozott barokk-oszlophoz támasztva, sápadt arcát, keményre kovácsolt, erőszakos homlokát, kék állát, melyet sohasem lehetett egészen megborotválni, a száj bíborvonalát és a két szem haragos szurokfényét, egészségesen villogó fogait, melyek közé cigarettát szorított, vad, fekete haját, fekete lakkcipőjét, fekete ruháját, meggyzín mellényét, melynek széles, művészi kivágásán az ingmell ragyogott. Sötéten nézett maga elé, amint csak a magabizó fiatalság tud s úgy írta mindegyik versét, mint öngyilkos az utolsó levelét. Ez a csodálatos ember *Somlyó Zoltán* volt, a költő.”⁵⁷ Somlyó – már Kosztolányi halála után írt – visszaemlékezésében szintén fölidézi barátságukat. Megtudjuk, hogy fiatalkorukban akár napokig is együtt voltak: közösen töltötték az éjszakát a kávéházban, majd hajnalban indultak haza, együtt aludtak az albérletben, és délután újra együtt voltak.⁵⁸ Talán nem véletlen az sem, hogy Kosztolányin kívül Somlyó volt az egyedüli, aki szintén zöld tintával írt.⁵⁹ Kapcsolatuk bensőségességére utal még, hogy Kosztolányi New York Kávéházát idéző, 1913-as versét – *Ó régi kávéház...* –

⁵³ Vö. Németh, 1973, i. m., 568.

⁵⁴ K[osztolányi]. D[ezső].: Északra indulok. Somlyó Zoltán új versei, *A Hét*, 1912. jún. 30., 423–424.; K[osztolányi]. D[ezső].: Végzetes verssorok. Somlyó Zoltán új verseskönyve, *A Hét*, 1916. okt. 29., 626.

⁵⁵ Pl. Somlyó Zoltán: Kosztolányi Dezső házatjáról. A költő nyilatkozik regényeiről, otthoni dolgokról, Milkó Izidorról, Fenyves szerkesztőről, a mai fiatalságról, fiáról: Ádámról, a moziról és a rádióról, *Bácsmezei Napló*, 1926. dec. 25., 40; Somlyó Zoltán: Négyszem közt. Kosztolányi Dezsővel, *Literatura*, 1927. szept., 307–309.

⁵⁶ Füst Milán: Somlyó Zoltánról, in – –: *Emlékezések és tanulmányok*, Budapest: Magvető, 1967, 83.

⁵⁷ Kosztolányi Dezső: Somlyó Zoltán. Bevezető szavak szerzői délelőttjéhez, *Nyugat*, 1926. jan. 1., 56.

⁵⁸ Vö. Somlyó Zoltán: Kosztolányi és a zsidóság, *Múlt és Jövő*, 1937/febr., 37.

⁵⁹ „Verseket vittem Babitsnak. Biztatott, hogy bemutatót a Nyugatban. Később, a forradalom után, úgy értesültem Komjáthy Aladártól, hogy Babits érettebb verseket vár tőlem. Paulini egyik zsidója elvitt Somlyó Zoltánhoz. Somlyó úgy fogadott, mint igazi költő, mint igazi költőt. Ajánló levelet adott Kosztolányi Dezsőhöz. Megmutatta, mit írt. »Kicsit örült, de költő« – írta zöld tintával rólam. Ő meg Kosztolányi zöld tintával írt. Később nem is maradt egyéb a költő ifjúkori barátságából, a zöld tinta.” – Erdélyi József: Zöld tinta, in Somlyó – Zsoldos (szerk.), 2001, i. m., 181.

éppen Somlyó Zoltánnak ajánlotta.⁶⁰ „Érthető, hogy szerette [Kosztolányi], egyébként is szerette. Rokon költő. Csak Somlyó nem fejlődött jól ki” – olvashatjuk Babits Mihály beszélgetőfüzeteiben.⁶¹

Mielőtt további kávéházi társaságokat mutatnánk be, szükséges Kosztolányi Dezső albérleteiről is szólnunk. Barátaival ugyanis gyakran megfordultak ezekben a hónapos szobákban, valamint sokat bolyongtak az éppen aktuális lakóhelyet környező utcákban. Kosztolányi társasági élete tehát – budapesti indulásakor – nemcsak a kávéházi színtérre korlátozódott, hanem legalább annyira fontos volt számára a Józsefváros is, ahol a legtöbbször bérelt szobát. Talán a városnegyedhez való kötődés magyarázza, hogy az 1900-as évek legelején miért éppen a Baross Kávéház lett Kosztolányi törzshelye. Albérleteit gyakran váltogatta, aminek főként a pénzhány volt az oka. Szavahihetőnek tűnik Halasi Andor személyes hangú visszaemlékezése, melyben a következőket állítja: „Kezdeti írói éveiben, még egyetemi hallgató korában Kosztolányi otthontalanul bolyongott. Folyton változtatta albérleti szobáit. Anyagi nehézségei voltak. Nagyon szerényen élt. Gondjairól soha senkinek nem panaszkodott. [...] Én tudtam, sokszor egy pohár aludt tej és egy kifli volt a vacsorája egy Ferenc körüti kávémérésben.”⁶² Ugyanezt támasztja alá Kosztolányi Dezsőné egyik humoros anekdotája is: „[Kosztolányinak] Nem volt sója, diákkorában, vajaskenyérre. Lement a fűszereshez. – Kérek egy koronáért sót. Körülbelül 6- vagy 7 kiló sót csomagoltak be neki, azzal állított be a diák tanyára.”⁶³ Munk Artúrtól tudjuk, hogy az önálló keresettel még nem rendelkező fiatal diákok valóban sokszor koplaltak – többen házitanításkodtak is, hogy legyen pénzük –, így Kosztolányi esete nem számított egyedinek.⁶⁴ A pontos lakcímgjegyzéket legutóbb a Kritikai Kiadás sorozatán belül megjelent levelezéskötet (1901–1907) sajtó alá rendezői állították össze. Kosztolányi Dezső első budapesti éjszakáját a Vámház körút 3. számú házban töltötte, azt követően pedig a Sándor utcába (mai Bródy Sándor utca), a Nemzeti Múzeum szomszédságába költözött. Két első budapesti lakhelyéről gyorsírásos naplójában is említést tesz: „Anyikával felkerelkedek, mint gyakorlati érzésű nővel, és a Vámház körúton egy éjjeli vendéglátónál, a forráságban egy poloskás lakásban hálunk. A Sándor utcai lakásom, rettenetes zsidó családnál, ahova a kurva leányt vitték éjjel a testvérei.”⁶⁵ A bejegyzés dátuma nem ismert, mivel a napló több, különböző időpontban keletkezett szöveget tartalmaz, melyek közül nem egy utólag lett

⁶⁰ Kosztolányi Dezső: *Ó régi kávéház...*, *Nyugat*, 1913. aug. 16., 218–219. A *Bús férfi panasza*i című kötetben jelent meg később „New-York, te kávéház, ahol oly sokszor ültem” kezdősorral. Lásd: Kosztolányi Dezső: *A bús férfi panasza*i, Budapest: Genius, 1924, 28–30.

⁶¹ Babits Mihály *Beszélgetőfüzetei*, 2. köt., 1940–1941, szöveggond., bev., jegyz. Belia György, Budapest: Szépirodalmi, [1980], 175.

⁶² Halasi, 1969, i. m., 182.

⁶³ Kosztolányi Dezsőné: *Jegyzetek, töredékek*, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4633/60.

⁶⁴ „Akinek nem volt enniavalója, ágyban maradt, mert úgy könnyebb volt a koplalás. Körüludvaroltuk a hentesüzlet elárúsítónőit, – »nagysám«-nak szólítottuk őket, kezécsokolommal köszöntöttük, csakhogy mentől több tepertőt rakjon a stanicliba.” – Munk Artúr: *Köszönöm addig is...* Egy orvos életregénye, Újvidék: Testvériség – Egység Könyvkiadóvállalat, 1953, 21, 22.

⁶⁵ Kosztolányi Dezső gyorsírásos naplója, 1933–34, in – –: *Levelek – Naplók*, szerk. Réz Pál, Budapest: Osiris, 1998, 817.

beragasztva a lapok közé, illetve a még üres helyekre. Annyit mindenesetre megtudunk, hogy az első budapesti éjszakáját Kosztolányi még nem albérletben, hanem egy fogadóban töltötte. A Sándor utcai főbérletéről – vagy tulajdonosokról – azonban nincs bővebb információnk. A frissen a fővárosba került fiatalember mindössze pár hónapot tartózkodott náluk, mert 1904 áprilisában már átköltözött a Ferenc körút 44. szám alá. A Bécsben töltött egyetemi időszakot követően újra a Ferenc körúton találjuk, ezúttal a 42-es számú házban bérelt szobát. Lakott még az Üllői úton, a Baross utcában, az Eötvös utcában és a Dessewffy utcában is. Legtöbbet tehát a Józsefvárosban tartózkodott,⁶⁶ vasárnapjait pedig általában keresztanyjánál, Oravecz Izabellánál („Bella néninél”) töltötte.⁶⁷ A levelezéskötetben közölt jegyzék – melynek összeállítói elsősorban a levelek és levelezőlapok címezéseit vették alapul – azonban nem minden esetben felel meg a józsefvárosi éveket idéző, kortárs visszaemlékezéseknek. Kosztolányi Dezsőné szerint 1907-ben például a Baross utca 6. szám alatt lakott Kosztolányi, később pedig a Medikus Kávéház fölötti házban.⁶⁸ Ezzel ellentétben – a jegyzék szerint – 1907 első felében még az Üllői úton volt albérlete, később azonban már valóban a Baross utcában, de a 4-es számú házban. A Medikus Kávéházról tudjuk, hogy az Üllői út 32. szám alatt volt, Kosztolányi tehát föltehetően csak 1908-tól lakott itt.

Szintén az anyagi nehézségek leküzdése lehetett a célja annak, hogy a Szabadkáról fölkerült fiatalember gyakran többedmagával lakott. A Ferenc körút 44. szám alatt medikushallgató unokatestvérével, Csáth Gézával és annak barátjával, Sztrokay Kálmánnal voltak együtt, később pedig szintén orvostanhallgató testvére, ifj. Kosztolányi Árpád – akit a Kosztolányi-családban csak „a kis öreg”-nek becéztek – is hozzájuk költözött. 1905 szeptemberében – Sztrokay kivételével – együtt költöztek át a körút 42-es számú házába, előbb az első, majd a harmadik emeletre.⁶⁹ Sztrokay egyébként akkor is Csáth Géza lakótársa volt, amikor Kosztolányi a bécsi egyetemre járt. Dokumentumértékű ezzel kapcsolatban Csáth egyik levele, melyben a Sztrokayval töltött mindennapokról számol be: „Borzalmasan jól élünk most én és Sztrokay ebben az istenáldotta, gyönyörű városban. [...] Reggel 9 órakor fölébredés; fölkelés 10-re. Ujságot olvasás az egyetemi körben. 11 kor előadás. 12 kor ebéd. Délután politizálás Decsy Sándor közbenjöttével és kláber. Azután én festek sötétig, míg

⁶⁶ A *Levelezés 1. Adattár*ában található budapesti lakcímek (1903–1907): „1903 szeptemberének első napjaiban egy éjszaka: IX. ker., Vámház körút 3.; 1903. szept. 3. körül–1904. eleje: VIII. ker., Sándor utca 4.; 1904. április–október 2. után/október 7. körül: IX. ker., Ferenc körút 44. III. 6.; [...] 1905. május–július eleje: IX. ker., Ferenc körút 44. III. 6.; 1905. szept. 12.–nov. 1.: IX. ker., Ferenc körút 42. I. 9.; 1905. nov. 1.–dec. 15.: IX. ker., Ferenc körút 42. III. 24.; 1906. ápr.–máj.: IX. ker., Üllői út 22.; 1906. máj. 6.–: IX. ker., Üllői út 70. III. em. 39.; 1906. jún.–aug.: IX. ker., Baross utca 52.; 1906. szept.–: Eötvös utca 44. II. em. 16.; 1906. október 6.–november: Dessewffy utca 22. II. em. 9.; 1906. december–1907 nyara: IX. kerület, Üllői út 70. III. em. 41.; 1907 nyara: IX. kerület, Üllői út 21.; 1907 tele: IX. kerület, Baross u. 4. II. 12. – Lásd bővebben: *Levelezés 1.*, 871–872.

⁶⁷ Vö. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 116.

⁶⁸ Vö. Kosztolányi Dezsőné: *Jegyzetek, töredékek*, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4633/60.

⁶⁹ Az adatok forrása szintén a *Levelezés 1. Adattára*.

Sztrókás sakkozni megy a B. S. K. sakkversenyére”.⁷⁰ Csáth leírása azért is érdekes, mert közelebb vihet a Kosztolányi körül élő fiatalok hétköznapijainak rekonstruálásához. Föltehetően ebben az időszakban lakott velük a szintén szabadkai Szabó Batancs István is. Kosztolányi Dezsőné az ő nevét is említi,⁷¹ valamint maga Kosztolányi is utal rá egy tárcájában.⁷² 1907 őszén, már a Baross utcában Lányi Viktor is pár hétig albérlőtárs volt. A későbbi zeneszerző, író és műfordító akkor volt elsőéves bölcsészhallgató – mellette a Zeneakadémián is tanult –, és még a nyár folyamán megbeszéltek Kosztolányival, hogy ősszel együtt fognak lakni. Lányit és családját Szabadkáról ismerte Kosztolányi, és nyári megbeszélésük is ott történhetett. Lányi eredetileg Csáth Gézával készült közös albérletbe, azonban neki 2-3 héttel később kellett csak a fővárosba költöznie. A közbeeső időszakra jelentkezett tehát be Lányi. Emlékeit később egy felolvasásra készülve le is írta, föltehetően már Kosztolányi halála után. Mivel a szöveg egyike azon kevés dokumentumoknak, melyek a fiatal Kosztolányit közelről is bemutatják, ezért – annak ellenére, hogy évtizedekkel később keletkezhetett – mindenképpen fontos és hivatkozandó forrásnak tartom: „Mire emlékszem világosan ebből az időből? Mindenekelőtt a könyvekkel, jegyzetekkel megrakott íróasztalra, amely mellett esténként, de néha kora hajnalban is, petróleumlámpa fényénél dolgozott Kosztolányi, mert villany nem volt a lakásban. [...] Az idősebb barát jóindulatával tanított, bírálgatta verskísérleteimet, el is helyezett egyet-kettőt közülük az öreg Kiss Józsefnél a Hét-ben [!].”⁷³ Akárcsak a korábbi években, az orvosi egyetem szemeszterének kezdetekor ifj. Kosztolányi Árpád is megjelent az albérletben. Lányi addigra föltehetően Csáthtal költözött össze – aki ekkor már hanyagolta a Kosztolányi-testvéreket –, azonban a társaság így is gyakran töltötte együtt idejét. Mint az Lányi Viktor szavaiból világossá vált, Kosztolányi Dezső akkor már újságíróként dolgozott, és – az egyetemistákhoz képest – jól keresett. Ennek ellenére még egy darabig régi barátai között élt, és – mint Lányi megírja – „igénytelen, diákos életmódján alig változtatott”.⁷⁴ Fiatal orvostanhallgatók, írók és esztéták találkozóhelye volt a Kosztolányi-albérlet. Ismét érdemes a későbbi zeneszerző és műfordító szavait idéznünk, mert az egykori szemtanú perspektívájából képes a hangulatát is visszaadni közös estéiknek: „Ezek nagyrészt sokat éjszakázó, dekadens voltukban tetszelgő, különködő fiatal emberek voltak. [...] Voltak esték, hogy a Baross-utcai szoba egyik sarkában medikusok okoskodtak és bolondoztak, a másikban egetverő irodalmi duma folyt. [...] Kosztolányi, noha a külsejére nem sokat adott, fölényes arisztokrata volt ebben a kompániában. Meghallgatta a diákréfákat és harsogva tudott kacagni, mikor a medikusok professzoraik nagyképű modorát, stereotip beszédfordulatait utánozták. Ebben különösen nagy mester volt egy elmés és

⁷⁰ Csáth Géza levele Kosztolányi Dezsőnek, [Budapest, 1904], közli: Dér Zoltán: Ikercsillagok. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza. Tanulmányok, kritikák, dokumentumok, Újvidék: Forum, 1980, 139.

⁷¹ „Szabó Batancs István, a földműves származású szabadkai fiú a szobatársa. Szereti ezt a szorgalmas, tisztalelkű barátot.” – Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 115–116.

⁷² „hazasiettem az egyetemről a diákkaszárnyába, ahol vidéki osztálytársammal, egy földműves-fiúval laktam együtt” – Kosztolányi Dezső: Apostol. Novella, *A Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1934. máj. 20., 5.

⁷³ Lányi-gépirat.

⁷⁴ Lányi-gépirat.

vidám aradi fiu, Höflich Lajos, akit akkoriban Csulinak becéztünk. Ma Morvay Lajos néven nagytekintélyű belgyógyász.⁷⁵

Az albérleti orvosbaráti körhöz tartozott még az Orosházáról származó Rajz Sándor, a szabadkai Munk Artúr, Gáli Géza, a gyulai tudószanatórium későbbi igazgatója és az aradi Schuster Gyula is, akiből később ideg orvos lett. Rajz Sándorral kapcsolatban Kosztolányi a következőket jegyezte föl gyorsíró naplójába: „New York, Baross kávéház / hajnalban / Rajz Sándor becsenget egy kövér (bord[ély?]. ajtó) házmesternéhez és meglövi. Cholnoky Laci a Sándor utcában is ezt tette. Amit irigyeltem.”⁷⁶ Mindez arra enged következtetni, hogy éjszakánként nem egy ízben a kávéházak és az albérlet között ingáztak, miközben nem vetették meg az utcai szerelmet sem. Ahogyan Kosztolányi egyik, Csáth Gézának írt levelében megfogalmazza a női nemhez fűződő viszonyát, mely ekkoriban jellemezte: „A nőt nem szabad lelki ügyé tenni. Soha, semmiáron. A férfi akkor legszebb, ha kócos hajjal megy az utcán s gondtalanul fütyürészve les egy ingyen koituszt. Milyen főséges szabadságot érez ekkor. Nem is képezed, milyen boldog vagyok most. Ma mind szeretem és egyet se becsülök.”⁷⁷ Mindehhez hozzátartozik, hogy ebben az időben volt szerelmes Lányi Heddába, és nem egy ízben kellett csalódnia. Ahogy erre az idézett levélben is utal: „Ha láttál volna engemet két hét előtt, mikor ok nélkül elérzékenyültem, mint a paralitikusok és sirtam sokszor egész délutánokon, [...]”. Mindez pedig csak egy hisztérikáért volt.⁷⁸ Ugyanakkor unokatestvére előtti szerepjátszásra is gyanakodhatunk: a két évvel idősebb „férfiember” bizonyítja, hogy szerelmi ügyekben milyen tapasztalt már. Az ún. „bohémnegyedről” – mely inkább a Nagymező utca és a Király utca környékén volt, nem a Józsefvárosban⁷⁹ – ír Tábori Kornél és Székely Vladimír is, *Az erkölcstelen Budapest* című kiskönyvében. A „vevőkört” az alábbi módon jellemzi a szerzőpáros: „Megjegyzendő, hogy Budapesten nincs is nagyon sok ilyen ember. Hanem egy csoport, mulató fiatal emberek, éjjeli foglalkozású intelligencia és néhány megrögzötten fiatal agglegény, akik úgy járnak Budapestnek ebbe a fényes zugába, mint egy klubba. Mind ismerik egymást, a legtöbb személyesen, de a többi is látásból.”⁸⁰ Hivatalosan egyébként tizenkét bordélyház volt ekkor Budapesten, melyek az árak tekintetében

⁷⁵ Lányi-gépirat.

⁷⁶ Kosztolányi Dezső gyorsíró naplója, 1933–34, in –: *Levelek – Naplók*, szerk. Réz Pál, Budapest: Osiris, 1998, 817.

⁷⁷ Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézának, [hely és dátum nélkül], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 5785/166. I[–II]. A levél címezése: [Budapest] VIII. Stahly utca 7. I. Közli még: Dér Zoltán: Ikercsillagok. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza. Tanulmányok, kritikák, dokumentumok, Újvidék: Forum, 1980, 117.

⁷⁸ Lásd az előző jegyzetet.

⁷⁹ Kosztolányiékhoz közelebb is volt vigalmi negyed, a Ferenc körúton.

⁸⁰ Tábori Kornél – Székely Vladimír: *Az erkölcstelen Budapest*, Budapest: A Nap Újságállalat Nyomdája, 1908, 5.

igen „kedvezőek” voltak.⁸¹ Visszatérve Rajz Sándorra: Kosztolányival való baráti viszonyáról árulkodik egy 1916-os levél is, amelyben Csáth Géza morfinizmusa miatti aggodalmukról esik szó.⁸² Rajz és Munk Artúr⁸³ azonban elsősorban nem Kosztolányival, hanem Csáth Gézával voltak szoros barátságban. Munk önéletrajzi könyvének állítása szerint Csáth inspirálta őt abban is, hogy az orvosi egyetemre iratkozzon be: „Diákkoromban a világ minden kincséért sem érintetem volna hullát. Messze elkerültem a halottat és mégis az orvosi pályát választottam. Talán azért döntöttem így, mert legjobb barátom, osztálytársam Csáth Géza is orvosnak készült.”⁸⁴

⁸¹ „Pesten a legelőkelőbb bordély is meglepően olcsó; tiz korona a taksa, amelyen kívül belépéskor még két koronát kell fizetni a ruhatárnál. Ezért aztán olyan fényt és pompát, a selyemnek, bársonynak, márványnak, pazar disznek s szép női testnek olyan tömegét kapja, amit például Párisban tizszer annyiért is alig kap. De adhatják ilyen olcsón, mert nagy a forgalom.” – Tábori-Székely, 1908, i. m., 26.

⁸² „Nem képzeld, kedves barátom, hogy milyen szövevényes és borzalmas szegény J. szenvedélye. [...] a következő héten okvetlenül meglátogatom J.-t, egyszerű szeretettel megkérem, hogy hallgasson rám, vonuljon szanatóriumba, gyógyuljon meg. De föllépésemtől kevés eredményt várok. Aztán majd együtt kell eljárnunk, erélyesen, okosan és jószágosan.” – Kosztolányi Dezső levele Rajz Sándornak, Budapest, 1916. márc. 28., in – –: *Levelek – Naplók*, szerk. Réz Pál, Budapest: Osiris, 1998, 357.

⁸³ Munk Artúr, Csáth Géza és Kosztolányi Dezső szabadkai (gyerekkori) éveivel kapcsolatban lásd még az életrajz második fejezetét.

⁸⁴ Munk, 1953, i. m., 17.